

ТЕМА 5. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА XIV- ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ.

План

1. Особливості розвитку вітчизняного Ренесансу і гуманізму.
2. Українська художня культура XIV-XVII ст.

У XIV ст. почалася нова епоха в історії вітчизняної культури – *Відродження (Ренесанс)*. Поняття *Рінашименто* (Rinascimento) – «відродження в мистецтві», запроваджене архітектором і живописцем **Джорджо Вазарі** (1511– 1574), мало тоді цілком визначений смисл; мова йшла про відродження давньо- римської культурної традиції, яка заперечувалася середньовічною церквою, бо вважалася язичницькою.

Відродження – це *перехідна епоха в культурі Європи XIV–XVI ст.*, яка поєднала традиційне і новаторське, давши своєрідний, якісно новий сплав духовних цінностей. *Відродження сформувало особливу антропоцентричну картину світу*, в центрі якої *обожнена людина* як найвище творіння природи, що панує в ній; як господар історії, вільно діючий в світі ідей, відносин, культур. Ренесанс сприймав в людині прекрасне і потворне, піднесене і низьке, трагічне і комічне, не розділяючи її на буттєво кращу або гіршу, бо вона сама є мірою своїх вчинків. У більш вузькому значенні *ренесанс – провідний стиль у мистецтві XIV–XVI ст.*

Перехідність Відродження обумовлена особливостями соціально- економічного розвитку Європи, осереддям якого були міста. Саме у ренесансних містах формувалося *громадянське суспільство*, засноване на правових гарантіях і формальній рівності різних суб'єктів власності. Його передвісники *цехові братства* – об'єднання ремісників і міщан, що мали свою власність, професійні статuti та суди, обирали голову (цехмістра), спільно відзначали свята, надавали матеріальну допомогу своїм членам тощо.

У др. пол. XVI ст. у Львові, Кам'янець-Подільському, Києві, Луцьку, Кременці користувалися *магдебурським правом самоврядування*. Влада у цих містах належала магістрату, який обирала міська громада. Поступово в її структурі формувалася особлива соціальна група *інтелігентів-адміністраторів*; вони відігравали значну роль не тільки у ствердженні політичного авторитету міст, але й у розвитку нової культури. Остання була збагачена бурхливим розвитком *торгівлі*, яка повністю залежала від виробництва. З'явилася універсальна одиниця міжнародного торговельного обміну – *золотий флорин*. З XIV–XV ст. до західної монетної зони входила і Україна.

Суттєво й те, що ренесансні міста були багатонаціональними. Так, в українських містах постійно проживали поляки, німці, євреї, вірмени, італійці, греки, литовці, молдавани, угорці, що сприяло взаємопроникненню різних культур і релігій. Етнічно різноманітне населення, необхідність спільно протистояти зовнішній агресії та узурпації, а головне – самодіяльний характер торгово-ремісничого життя зробили ренесансні міста своєрідною лабораторією для різноманітних форм соціальної творчості.

Величезні зміни відбулися й у технічній сфері. Нові уявлення про час і простір формувалися завдяки широкому використанню у повсякденному побуті *механічного годинника і скла*. Зразковим технічним досягненням епохи Відродження став дерев'яний *друкарський прес*, сконструйований німецьким винахідником **Йоганном Гутенбергом** (1394–1468). Першим вітчизняним друкованим твором вважається «Апостол» (1574), виданий у Львові **Іваном Федоровим** (бл. 1525–1583). У кінці XVI ст. друкарні працювали також в Острозі, Києві, Почаєві, Стратині, Крилосі, Угерцях.

Найхарактернішою ознакою нового типу культури вважається *гуманізм*. Його можна визначити як *культурний рух епохи Відродження, центральна ідея якого – актуалізація через гуманістичні заняття можливостей особистості, всебічна культивуація її «достоїнств»*. Гуманізм виникав там,

де міцніла національна самосвідомість. XIV–XVI ст. – це епоха становлення європейських націй, мов, формування національної історичної традиції. *Найважливіший принцип ренесансного гуманізму – принцип спільного блага (блага народу), основні ознаки котрого – патріотизм, служіння державі, соціальна активність – вищі чесноти громадянина.*

Культура України епохи Відродження мала *потужну базу – культурні традиції Київської Русі*. Вбираючи в себе досягнення інших культур, вона виходила на загальноєвропейську арену XIV ст. як одна із внутрішньо сформованих, незважаючи на відсутність цілісної національної держави.

XIV–XV ст. стали періодом раннього українського Відродження, коли, за словами Івана Франка, «повіяло новим європейським духом». З початку XIV ст. й до польсько-литовської Унії 1385 р. умови для розвитку культури були в цілому сприятливі. *Знаменною для цього періоду розвитку української культури була пильна увага до вітчизняної історії.* В часи *«олельковицького ренесансу»* відбудовувалися зруйновані татарами київські святині, заново був переписаний *«Києво-Печерський патерик»* (1460, 1462), здійснювалася редакція рукописних книг – *«Листвиці»* (1455) і *«Златоструя»* (1474).

Центром гуманістичного руху став Київ, де працював потужний осередок літераторів-перекладачів, які ознайомили українську спільноту з досягненнями інших культур. Саме у цей період *під впливом Візантії та Італії формувалася світогляд, орієнтований на земне життя і потребу його пізнання та вдосконалення.* Ідеї раннього гуманізму, пов'язані з візантійсько-християнською догматикою, обумовили нову інтерпретацію стародавньої культури. Українські гуманісти передусім зверталися до творів грецьких і римських істориків, філософів, видатних політичних і державних діячів, арабо-єврейської культурної спадщини. Перевага при цьому надавалася роботам практичного характеру.

Ідеал епохи – «тримовна» людина – знавець грецької, латинської та єврейської мов. Ці знання були потрібні не стільки для освоєння минулого, скільки для практичного діяння. Від героя-мученика до героя-переможця прямувала вітчизняна культура, починаючи з XIV ст. У XV ст. ця тенденція знаходила вияв у «житійній літературі» – *агіографії*. Її поширенню сприяли митрополит Киїрїан, а також **Григорій Цамблак** (1364–1420) – один з найяскравіших представників нової української літератури та церковної музики.

Провідниками ідей раннього гуманізму були також італійські архітектори, ремісники, купці, промисловці. Найчисленніші їхні громади проживали у Києві і Львові після того як під ударами Туреччини занепали генуезькі колонії в Криму. Італізуючи обличчя вітчизняної культури, вони в неменшій мірі українізувалися: українськими були їх цехові прізвища, українською поступово ставала їхня творчість, що сприймала місцеві професійні традиції.

З кінця XIV ст. посилювалася полонізація, глибоку кризу переживала східна церква. Але розвиток вітчизняної культури йшов по висхідній; на її авансцену виходило *козацтво*. Саме з ним був пов'язаний *ренесансний герой* – сильна особистість, енергійний і впевнений ватажок, безстрашний лицар, який долає будь-які перешкоди на своєму шляху і самовіддано захищає рідну землю від ворогів.

Важлива роль у поширенні нової європейської культури належала *вищій освіті*, що сприяла формуванню в Європі єдиного культурного простору. У XIV-XV ст. в європейських університетах навчалися студенти – вихідці з українських міст. Численними були їх земляцтва в Краківському, Болонському й Падуанському університетах; молоді українці вчилися у Віттенберзі, Базелі, Парижі, Відні.

Українські гуманісти були православними, католиками та уніатами; вони писали свої твори латинською, українською, польською мовами. Більшість з них усвідомлювали себе українцями (русинами, роксоланами, русами, руськи-ми). Були і такі, що не наголошували на своїй національній приналежності. Але всі вони згуртувалися у цей важливий період національного буття українського народу.

Найвидатнішим представником раннього українського Відродження XIV–XV ст. був **Юрій Дрогобич** (Котермак, Юрій зі Львова, 1450–1494) – доктор філософії та медицини Болонського університету; впродовж 1478–1482 рр. він викладав математику і астрономію, а у 1481–1482 рр. обраний ректором медичного факультету та вільних мистецтв. У Краківському університеті його лекції слухали К. Цельс та М. Коперник. Ю Дрогобич – автор друкованої книги

«Прогностична оцінка року Божого 1483», де подані наукові відомості з географії, астрономії, філософії. Праці Ю. Дрогобича, в яких відчутне нове розуміння людської особистості, гордої за свій рід і батьківщину, знали в багатьох країнах Європи.

XVI ст. – період зрілого Відродження в українській культурі, що позначений пробудженням національної самосвідомості. То були тяжкі часи спустошливих нападів турецько-татарських агресорів, посилення національного і релігійного тиску з боку польської шляхти (Люблінська унія 1569), боротьби між Реформацією і контрреформацією на чолі з орденом єзуїтів, підготовки до створення конфедеративної держави, загострення соціальних протиріч, кризи православної церкви й пов'язаної з нею системи освіти. Проте, незважаючи на несприятливі умови, Україна переживала певне культурне піднесення. З'явилися гуманістичні центри учених людей, що брали активну участь у громадському житті, писали і перекладали різноманітні твори, укладали підручники і словники, засновували друкарні та школи.

Двома найважливішими подіями відзначене українське Відродження XVI ст. В 1544 р. у Львові при церкві св. Миколая засновано Успенське братство – неформальне, національно-релігійне об'єднання свідомих громадян (заможних міщан, купців, ремісників-селян, дрібних власників), занепокоєних станом православ'я та майбутнім культури. У др. пол. XVI ст. братства стали прооб- разом громадянського суспільства. Спочатку вони опікувалися освітою горо- дян, засновували бібліотеки, займалися науковою і видавничою діяльністю. Ра- зом з тим братства турбувалися про належний християнину моральний клімат у сім'ї, гідний відхід людини із цього світу (для немічних і самотніх були засно- вані шпиталі-госпіси). Але поступово братства почали втручатися в церковне життя, критикуючи тих православних ієрархів, які претендували на необмежену владу в церкві і зрадили звичаї, мову, віру свого народу. Розгорталася боротьба за пряме підпорядкування Константинопольському патріархові й незалежність від місцевих церковних владик, які опинилися під фактичним контролем місь- кої громади.

Друга важлива подія української культури XVI ст. – заснування у 1576 р. князем Костянтином Острозьким науково-просвітницького центру в Острозі. До нього, крім ученого гуртка, входила академія (колегія) – перший українсь- кий навчальний заклад європейського типу, а також друкарня І. Федорова. На- магаючись зберегти культурну ідентичність, діячі центру публікували полеміч- ні твори слов'янською мовою, відстоювали православний релігійний обряд. Саме з діяльності Острозької академії починалося вивчення Біблії як тексту, ро- звиток друкарства сприяв критичному перегляду релігійних рукописів. Разом з тим академія затвердила зразок української православної школи як тримовного ліцею, гімназії або колегіуму (слов'яно-греко-латинський колегіум). Серед відомих українських гуманістів XVI ст. – поет і педагог **Павло Ру- син** із Кросна (бл. 1474–1517); **Лукаш** з Нового Міста (пом. бл. 1542) – доцент філософії та магістр вільних мистецтв Краківського університету; поет і перек- ладач **Севастьян Кленович** (1550 – між 1602-1608) – автор популярної тоді

«Роксоланії»; філософ і поет, автор поеми «Острозька війна» **Симон Пекалід** (1567 – після 1601). Серед представників українського гуманістичного руху – культурно-освітній діяч і поет, перший ректор Острозької академії **Герасим Смотрицький** (пом. 1594) та його син **Мелетій Смотрицький** (1572–1633) – учений філолог і письменник; брати **Лаврентій** (пом. 1634) та **Стефан Зизанії** (1570–1600) – філософи, письменники, перекладачі. До кола найвидатніших європейських гуманістів XVI ст. належав **Станіслав Оріховський** (1513–1566) – поет, публіцист, оратор, філософ, політичний діяч, якого називали «русинським Демосфеном» та «сучасним Цицероном». Серед його праць, написаних латинською та польською мовами, гуманістичний твір про природу демократичної держави – «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу» (1543 і 1548). *Український гуманістичний рух XVI ст. міцнів завдяки безпосереднім контактам із представниками Північного Відродження і Реформації, тому інтєреси вітчизняних мислителів поширювалися в історію, теологію, натурфілософію – вчення про природу, вільну від підкорення теологічному світосприйняттю.*

Важливий здобуток наукової думки епохи Відродження – розвиток *теорії природного права*. Мислителі XVI ст. на відміну від попередників вважали, що таке право існує незалежно від Божої волі. Разом з тим природне право, вище людських законів, які при потребі можна змінювати. Ренесансна концепція природного права ставила на чільне місце невідомі у попередні епохи поняття вроджених для індивіда особистих свобод. Гуманісти вважали, що людина в цивілізованій державі повинна мати права на повноцінне життя, свободу совісті, слова.

Діячі епохи Відродження зробили значний внесок у *теорію суспільного договору*. Вони стверджували, що королівська влада виникла внаслідок угоди між людьми, які добровільно служать обраному голові держави. Вітчизняні мислителі висловлювали ідеї, які дають підстави вважати їх одними з

перших ідеологів *освіченої монархії в Європі*. Передусім, гуманісти мріяли бачити в особі короля «філософа на троні»: мужнього, мудрого, справедливого та не байдужого до мистецтв.

Наслідуючи дух реформаційного вчення, українські гуманісти відстоювали *ідею незалежності світської влади від церковної*. Вони заперечували божественне походження влади й держави, виступали проти підпорядкування світської влади духовній, відстоювали невтручання церкви у державні справи.

Значне місце в теоретичних міркуваннях українських гуманістів про державу належить *проблемі війни і миру*, актуальній тоді в усій Європі у зв'язку з постійними династичними, громадянськими, релігійними війнами. Саме українські гуманісти виступили з ідеєю гуртування європейських народів для подолання турецької агресії. Ця ідея живе й донині в концепції «європейського дому».

Особливу зацікавленість вітчизняні мислителі XVI ст. виявляли до *історії*, яка розглядалася як людська драма в дії. *Головною рушійною силою історичного розвитку і суспільного прогресу гуманісти вважали мудрість, розум і освіту*. Для них історія – засіб пробудження свідомості народу та його історичної пам'яті, виховання патріотичних почуттів, любові до вітчизни.

Відродження принципово змінило становище художньої творчості та мистця в суспільстві. *Мистецтво сприяло єдності духовного життя епохи, наближаючись до науки, філософії, політики*; воно стало справжнім рушієм процесу творення нового ідеалу, який, у свою чергу, впливав на всю систему мистецтв ренесансної художньої культури. *Її ядро складали ідеї єдності краси і правди, природного і божественного, ідеалу і реальності, античності і християнства*.

В українській художній культурі стиль ренесанс, передусім, стверджувався в *літературі*. Різноманітні за жанровими формами твори староукраїнською, слов'яноруською, польською та латинською мовами найповніше втілювали гуманістичний ідеал. Інтерес до світу почуттів, до земних, людських цінностей найбільш чітко виявився в *поезії* XV-XVI ст. Найвідоміші українські поети Ю. Дрогобич, П. Русин, С. Оріховський, С. Кленович, С. Пекалід віддавали перевагу латинській мові, бо всіляко підносили античну поезію. П. Русин написав величальну під назвою «Похвала поезії», де назвав поетичне слово «світлим даром богів», «їхнім дитям», «гомінким й солодким». Закономірно, що в літературу того часу владно входила козацька тематика. Геній народної творчості досяг свого найвищого зльоту у фольклорних жанрах *героїчного епосу* – багатющій скарбниці духовних цінностей українського народу. У XV ст. зароджувалися нові епічні жанри – *дума* та *історична пісня*, створювані співцями-кобзарями. Виконувалися ці твори речитативом (мелодійною декламацією) під супровід бандури, кобзи чи ліри. У найдавніших зразках героїчного епосу замальовані події раннього періоду козаччини; серед основних сюжетів – турецько-татарська неволя, втеча з полону, трагедія жінки-невільниці.

Вплив Реформації, релігійно-політичного протистояння позначився на розвитку *полемічної літератури*, яка синтезувала церковно-політичну публіцистику з сатирою. Її вершиною стала творчість **Івана Вишенського** (1551–1621). Його концепція про свободу народу і особи, яка ґрунтувалася на ідеях раннього християнства, ставила завдання захистити православне вчення від впливу католицизму. Послання, трактати, листи І. Вишенського відрізняються великим літературним хистом і естетичним смаком; заслуговує на увагу і його боротьба за слов'янську мову, її поширення на рідній землі.

З кінця XV ст. розвивався український ренесансний *театр*. Його витoki

– у віршованих діалогах, які практикувалися в братських школах. Це були *міс-терії* та *міраклі* – релігійні спектаклі, що ілюстрували біблійні сюжети, сценічно відображали життя святих, а також *мораліте* – театральні постанови, героями яких були алегоричні постаті, – Душа, Чеснота, Любов, Покора, Гнів, Заздрість, що вели розмови моралізаторського характеру. З XVI ст. всі ці жанри релігійної драматургії стали складовими *шкільної драми*. Її актуальність в ренесансній культурі була обумовлена потребами освіти, передусім, вивченням латинської мови. Національною особливістю української шкільної драми було те, що поміж віршованих діалогів релігійного, міфологічного, алегоричного змісту виконавці вводили комедійні дії у формі *інтермедій* або *інтерлюдій*.

Окремим театральним жанром була *вертепна драма*, у якій виступали ляльки (маріонетки). Спектакль складався з двох частин: релігійної (відбувалася у верхньому поверсі вертепу, що уявляв собою Віфлеєм) з чергуванням сцен народження Христа, поклону пастухів, вибухів гніву й люті Ірода, його смерті. В інтермедійній частині нижнього поверху виступали персонажі з народного буденного життя – Козак, Поляк, Литвин, що розважали глядачів.

Гуманістичний пафос епохи, її поривання до багатства життя, його духовних і чуттєвих радощів виявлявся і в *просторових мистецтвах*. Поступово змінювалась їх роль в художній культурі. *Живопис, скульптура, графіка* стали *самостійними мистецтвами*, відмежувавшись від *архітектури*.

Найактивніше у XIV–XVI ст. розвивалася *оборонна архітектура*, що використовувала найсучасніші досягнення європейського будівництва. Дерев'яні укріплення повністю змінювалися мурованими та цегляними. Були надбудовані стіни та вежі Луцького замку; збільшений і доповнений системою земляних валів з бастіонами Хотинський замок, повністю побудований в камені Кременецький. Могутністю та неприступністю вражав Невицький замок в Закарпатті. А в XV ст. була завершена найбільш

потужна українська оборонна споруда – фортеця у Білгород-Дністровському, що нараховувала 20 веж; довжина стін – 2 км при висоті до 7 м та товщині до 5 м. Ще більшим за довжиною оборонних систем був Кам'янець-Подільський замок – 4,5 км. Саме в архітектурі оборонних споруд відбилася одна з найважливіших тенденцій художньої культури Відродження – *поступовий перехід просторових мистецтв від готичного стилю до ренесансного* (замок Любарта в Луцьку, Острозький замок, що споруджувалися у XIV ст. як готичні, перебудовувалися в ренесансні). Виразний оборонний характер мали і *культові споруди* (Святогорський монастир на Волині, церква у Сутківцях та монастир-фортеця у Міжгір'ї). З розвитком світської придворної культури споруди починали об'єднувати функції фортеці та палацу. Характерні приклади розкішних замків-палаців – Олеський, Жовківський, Золочівський, навколо яких розташовувалися парки з скульптурою.

З XVI ст. стиль ренесанс починав домінувати і в *міській культовій та цивільній архітектурі*. У 1527 р. велика пожежа знищила майже весь готичний Львів. Відбудовувався він вже по-новому архітекторами італійського походження – **Петром Італійцем** з Лугано, **Петром Красовським**, **Павлом Римлянином**, **Петром Барбоном**. Найбільш яскравий приклад нової архітектури – ансамбль Успенської церкви (1591–1629), до якого також входять каплиця Трьох святих (1578–1579) і вежа К. Корнякта (1572–1580), що порушила давню традицію домінування в силуеті вітчизняного міста вертикалі собору як знака верховенства духовної влади.

Живопис найбільше зберігав традиції художньої спадщини Київської Русі. Передусім це виявлялося в *іконописі* XIV-XV ст., де використовувалися давні православні канони – символічність кольорів, плоскість, застиглість постатей, зворотна перспектива. Така вірність традиціям, навіть певний консерватизм стали засобом збереження самобутності національних духовних цінностей. У розвитку іконопису проявилася важлива тенденція

епохи – образотворче мистецтво поступово втрачало анонімність, воно ставало авторським. Всу- переч середньовічним звичаям, майстер **Федуско** із Самбора підписався під

«Благовіщенням» (1579), що зберігається в Харківському художньому музеї. Станковий живопис XVI ст., представлений батальним і міфологічним жанрами, натюрмортом, але найцікавішим був портрет, що відображував внутрішньо суперечливе, психічно напружене життя людської особистості.

Упродовж XVI ст. принципово змінилися стосунки між творцем і замовником-споживачем. Соціальна емансипація художника відбувалась і завдяки світському меценатству – митці отримували замовлення, їхніми послугами користувалися монархи і вельможі. Так, польські королі та магнати неодноразово запрошували українських майстрів для розписів костьолів та панських палат. До нашого часу збереглися фрески, зроблені на замовлення вітчизняними митцями в Любліні, Кракові, Сандомирі, Вроцлаві. Запрошували їх і до Пскова, що, зважаючи на високий рівень псковської школи, було значним визнанням. Щоправда, все це не виключало залежності художника, особливо від смаків замовників. Та коли взяти до уваги, що смаки формувалися під впливом робіт тих самих художників, то ідеться скоріше про взаємозалежність.

XIV–XVI ст. – епоха розквіту українського мініатюрного живопису. За ствердженням фахівців, навіть французький малюнок того часу поступався українському в досконалості, а головне – в композиції. Серед видатних зразків ренесансної мініатюри – декоративні рамки славнозвісного «Пересопницького Євангелія» (1556-1561). Це одна з наших національних святинь: саме на цьому Євангелії складають присягу на вірність народу українські президенти.

Кінець XVI ст. – час розпаду ренесансної картини світу, що породив суперечливі тенденції в художній культурі; однак в них є і загальне – піднесення

«внутрішнього бачення», суб'єктивного і фантастичного над авторитетом Природи і Античності.

Висновки

1. Відродження (Ренесанс) – це перехідна епоха в європейській культурі XIV–XVI ст. від Середньовіччя до Нового часу, що обумовлена особливостями соціально-економічного і духовного розвитку, осередком якого були міста. Культурним рухом епохи Відродження став гуманізм, що формувався на базі класичної античної спадщини. На відміну від релігійного світогляду, в центрі якого був Бог, у гуманістів провідне місце посідала вільна і гармонійно розвинута людина.

2. Як нова верства світської інтелігенції, що здобула широке громадське визнання, українські гуманісти були носіями високої освіченості, національної самосвідомості, натхненниками ренесансного мистецтва. Вони зробили значний внесок у теорії природного права і суспільного договору, відстоювали ідею незалежності світської влади від церковної; приділяючи особливу увагу історії, гуманісти вважали її засобом виховання патріотичних почуттів, любові до Вітчизни.

3. Український Ренесанс мав потужну базу – культурні традиції Київської Русі. На XIV–XV ст. приходився його ранній період, коли під впливом Візантії та Італії формувався світогляд, орієнтований на земне життя і потребу його пізнання та вдосконалення. Якщо центром раннього вітчизняного гуманізму був Київ, то в період зрілого Ренесансу XVI ст. провідну роль у вітчизняній культурі відігравав Львів. Гуманістичний рух того часу міцнів завдяки безпосереднім контактам із представниками Північного Відродження і Реформації.

4. Відродження принципово змінило становище художньої творчості та митця в суспільстві. Мистецтво сприяло єдності духовного життя епохи, воно стало справжнім рушієм процесу творення нового ідеалу. У вітчизняному мистецтві XIV–XVI ст. стиль ренесанс передусім стверджувався в літературі і образотворчих мистецтвах, що найяскравіше відображали земну людину у Всесвіті.